З.С. Варналій, д-р екон. наук, проф.,
С.Г. Дрига, канд. екон. наук., доц.

ЛЕГІТИМНИЙ ЛОБІЗМ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ

Розкривається об'єктивна необхідність та сутність легітимного лобізму як передумови та інструментарію реалізації прав суб'єктів підприємництва України.

The objective need and essence of legitimate lobbyism as provision and instrument of realization of entrepreneur rights in Ukraine are considered.

Ключові слова: підприємництво, суб'єкти підприємництва, мале підприємництво, громадські об'єднання, бізнес-асоціації, лобізм, самоорганізація підприємництва.

Keywords: entrepreneurship, subject of entrepreneurship, small business entrepreneurship, public organization, business association, lobbyism, self-organization

У ринковій економіці проблема взаємовпливу і взаємодії держави і бізнесу, взаємин урядів і господарюючих суб'єктів невичерпна. Форми такого типу взаємозв'язків різноманітні і залежать від багатьох чинників. Незалежно в якій комбінації в тій чи інший державі формується рівновага інтересів влади і бізнесу, її ефективний влив на суспільно-економічний розвиток залежить від детермінації в цьому балансі спільної відповідальності перед громадянами своєї країни. В умовах транзитивної економіки України взаємовідносини бізнесу та органів державної влади еволюціонували від протистояння та нерозуміння до ситуативної єдності дій на окремих ринках. Однак досягнення балансу інтересів між владою і бізнесом відбувається вкрай суперечливо, що створює ризики для суспільно-економічних процесів.

Посилення ризиків прогресивної еволюції українського суспільства пов'язане з тим, що за короткий період формування незалежної держави досягнуто значно менше, ніж очікувало суспільство і влада у зростанні базових економічних позицій до вищих світових стандартів. Визнання України світовою спільнотою країною з ринковою економікою та її вступ до СОТ не можна визнавати як отримання всесвітнього диплома про вищу ринково-економічну освіту щодо організації народного господарства, це лише визнання лише наявності необхідних конкурентних потенцій держави рухатися у визначеному напрямку.

За показником простоти ведення бізнесу, за даними звіту Світового банку та Міжнародної фінансової корпорації Україна у 2008 р. посіла 139 місце серед 178 країн. У висновку звіту зазначено, що в Україні ще недостатньо реформ для покращення умов ведення бізнесу, які дали б змогу їй посісти вище місце у глобальному рейтингу [1].

В умовах розвиненої ринкової економіки подолання перешкод у розвитку певного виду бізнесу забезпечує інфраструктура інститутів громадських об'єднань, створених

за галузевим або професійним принципом. Головною функціональною задачею таких інститутів професійних об'єднань підприємців є системне забезпечення механізму тиску на владні державні органи для обстоювання та закріплення на законодавчому рівні економічних інтересів своїх а́кторів. Виступаючи посередником між господарюючими суб'єктами та владою, ці громадські об'єднання виконують місію лобізму.

В умовах ринкової економіки легітимний лобізм є (на відміну від кримінального, корупційного) позитивним явищем, оскільки виконує функцію «амортизатора», «мастила» у економічному механізмі для його ефективнішої роботи. Тому лобізм нині розглядають як органічну частку економічного, ділового інструментарію.

Незважаючи на те, що історія офіційно-правового лобізму налічує більше 60 років, ні в юридичній, ні у політичній, ні в економічній літературі немає однозначно визначеного підходу до його тлумачення. Це пояснює складність процесів та механізмів, які охоплює поняття лобізму. Відрізняються й підходи науковців та практиків з Нового та Старого Світу до цього явища. Наприклад, американська ліга лобістів подає визначення: «Лобісти є, перш за все, експерти у питаннях державного управління – його структури, програм, політики та законодавчого процесу…, які органічно включені в планування та реалізацію відповідних стратегій досягнення…цілей» [2].

Попри всі розбіжності щодо однозначного тлумачення поняття лобізму його головним правовим змістом є сукупність норм, що регулюють діяльність груп громадян, асоціацій бізнесу, професійних організацій із просування інтересів в органах влади. Отже, результативності громадських «груп тиску» на уряди, які виникають як реакція на галузеві суперечності економічного розвитку, досягають завдяки правовій легітимізації їх діяльності, що обмежує можливість використання корупційно-кримінальних механізмів впливу.

Розвиток української економіки на ринкових принципах, за всіх суперечностей трансформаційних переходів, свідчить, що в економіці поширена приватна власність на засоби виробництва, панують вільні горизонтальні комерційні зв'язки між незалежними підприємствами, розгорнувся майже увесь спектр ринкових сфер, сегментів і агрегатів та почали виникати і розвиватися іманентні ринковій економіці інститути й інструменти. Одним із таких інструментів є підприємницький, або корпоративний лобізм як легальний засіб зрівнювання розривів і обминання бар'єрів між різними ланками державного управлінського ланцюга при ухваленні економічних рішень.

Склад громадських галузево-професійних об'єднань, утворених за роки незалежності України засвідчує що бізнес достатньою мірою представлений в цих інституціях. Так, до складу Ради національних асоціацій товаровиробників при Кабінеті Міністрів України входять 58 галузевих та професійних громадських об'єднань, презентуючи в основному інтереси великого бізнесу [3]. До складу цієї Ради входять представники 68 громадських об'єднань підприємців великого, середнього та малого

бізнесу [4], які створили 15 профільних комісій із питань нормативної регуляції господарських відносин в підприємницькому середовищі. Нині в Україні існує понад 2,5 тис. галузевих спілок, але реально працює приблизно сотня асоціацій, які найчастіше обмежуються лише виконанням функції посередника [5].

Цей позитивний факт щодо формальної кількості в Україні громадських об'єднань підприємців, утворених за професійним або галузевим принципом, нівелює значна кількість негативних явищ та невирішених проблем, що ускладнюють просування підприємницькою спільнотою своїх інтересів через всі гілки влади.

Низька ефективність роботи багатьох галузевих громадських організацій, головним чином пов'язана з відсутністю знань про методи і технології лобіювання та механізми підвищення рівня самоорганізації таких об'єднань. У процесі опитування бізнес-асоціацій, проведеним Інститутом конкурентного суспільства за підтримки Міжнародного центру приватного підприємництва (CIPE) ще влітку 2007 р., щодо змісту та форм спеціального навчання співробітників бізнес-асоціацій, зокрема щодо доцільності окремих курсів для персоналу виконавчого органу бізнес-асоціації та ступеня їх деталізації, загальний найвищий рейтинг отримали наступні дисципліни: лобіювання (advocacy) – 59%; взаємодія з органами державної влади – 55%; комунікації та PR – 48%; менеджмент (особливості для бізнес-асоціацій) – 45%; регуляторна політика; управління проектами; облік та фінанси (особливості для бізнес-асоціацій); СОТ (особливості для бізнес-асоціацій); фандрайзинг – 41% [6].

Головною перешкодою у розвитку цивілізованого лобізму в Україні є відсутність його законодавчого нормування як інституційного процесу і регулювання як виду підприємницької діяльності. Без прийняття відповідного закону корпоративний лобізм в Україні не тільки не спроможний розвиватися, він не може зародитися відповідно до світових стандартів. В Україні корпоративний лобізм існує у віртуальному просторі: *de jure* він відсутній, але *de facto* постійно нагадує про себе в коридорах влади.

Сучасна нормативна база декларує загальні умови та порядки створення громадських об'єднань для захисту галузевих та професійних інтересів підприємців та громадян. Однак ці нормативні акти для громадських об'єднань не визначають механізми їх реального, активного впливу (механізми лобізму) на прийняття рішень органами влади. Громадські утворення визначені без чіткого тлумачення прав та обов'язків, що мають формуватися у відносинах між суб'єктом, об'єктом та професійним посередником у процесі лобіювання інтересів. Не існує жодного фрагменту серед існуючого нормативного поля, що визначав би лобістську діяльність як вид підприємницької діяльності зі всіма необхідними атрибутами її нормування (наприклад, бухгалтерський облік та звітність). Всі конотації щодо громадських галузевих об'єднань не визначають лобізм як функцію їх діяльності, а сам «лобізм», залишаючись юридично не визнаним, не імплементується в один ряд з іншими явищами і категоріями ринкової економіки як рівно- і повноправний учасник.

Отже, існуюча нормативна база щодо можливості створення галузевих та професійних об'єднань підприємців не надає жодних можливостей суб'єктам

вітчизняної системи господарювання ефективно та системно впливати на прийняття рішень органами державної влади, обстоювати свої права в законодавчому та бюджетному процесах, виступати рівноправними партнерами в діалозі із владою. Фрагментарний характер нормативної бази з цих питань віддзеркалюється у фрагментарності самих громадських об'єднань, їхній неефективності, штучності, що є не їх провиною, але, зрівнює їх з екзотичними декораціями в системі державного менеджменту. *Ipso facto*: «Відбулося відчутне відставання у формуванні та інституційному оформленні системи взаємного узгодження інтересів між органами державної влади, підприємницькими структурами та організаціями громадянського суспільства. Це загрожує розвитком суспільно-економічних процесів, здатних послабити конкурентоспроможність національної економіки, суттєво деформувати розподіл суспільних благ, спричинити виникнення криз та послаблення ролі держави у проведенні цілеспрямованої соціально-економічної політики» [7].

Незважаючи на постійні розмови про діалог між владою та бізнесом, партнерські відносини між ними, олігархічний великий бізнес *de facto* продовжує лобіювати власні інтереси, залишаючи вітчизняне мале підприємництво в економічній резервації. Термінова необхідність прийняття Закону України про лобізм та лобістську діяльність актуалізується не тільки необхідністю прийняття цивілізованих правил організації цього процесу в суспільстві, а й впровадженням найвагомішого прийому щодо захисту суспільства від зростання кримінальної корупції. Найдекоративніший характер професійні громадські об'єднання мають у середовищі малого підприємництва.

Нині у Верховній Раді України знаходяться три законопроекти про лобізм, що зареєстровані у наступній хронології: 1999 р. – закон про лобіювання в Україні. Ініціатор законопроекту: І. Шаров, депутат ІІІ скликання; 1999 р. – закон про правовий статус груп, об'єднаних спільними інтересами (лобістських груп) у Верховній Раді. Ініціатор законопроекту: Ю. Сахно, депутат ІІІ скликання. 2005 р. – закон про діяльність лобістів у Верховній Раді України. Ініціатор законопроекту: І. Гринів, депутат IV скликання.

Сучасна інфраструктура системи підтримки малого підприємництва, що існує в Україні, яка включає як державні, так і громадські інституції, не кореспондується зі світовими стандартами такої системи. Вітчизняне мале підприємництво досі залишається без професійних інституційних лобістів як в особі державних установ, так і в особі громадських об'єднань. Захист інтересів підприємств вітчизняного малого бізнесу в системі державного управління нині представляють: на законодавчому рівні – Комітет Верховної Ради України з питань промислової політики та підприємництва; на рівні органу виконавчої влади – Державний комітет України з питань регуляторної політики та підприємництва; інші державні інституції – Український фонд підтримки підприємництва.

Щодо громадських об'єднань підприємців малої економіки, які реально існують у вітчизняному соціумі, захищаючи дрібний і середній бізнес, і намагаються впливати на владу при вирішенні питань в інтересах цього сектора економіки, то до них можна

віднести в першу чергу: Спілку підприємців малих, середніх і приватизованих підприємств України та Раду підприємців при Кабінеті Міністрів України.

Зі створенням у 1993 році Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України з'явився перший постійно діючий формат для ведення діалогу малого та середнього бізнесу з владою. До складу Спілки і Ради входять представники малого та середнього, в деяких випадках, – великого бізнесу. Однак переважною кількістю учасників цих асоціацій є представники малих та середніх підприємств чи їх громадських об'єднань, що дає їм змогу представляти інтереси малої вітчизняної економіки у всіх гілках влади.

Позитивним у розбудові вітчизняної інфраструктури підтримки малого та середнього підприємництва були ініціативи вищих ланок державного та регіонального управління щодо створення громадських об'єднань при органах виконавчої влади. Наприкінці 1998 р. створено перший у системі органів виконавчої влади громадський Інститут уповноважених із захисту прав підприємців в АР Крим, областях, містах Києві та Севастополі, що уможливило дієвий діалог влади і бізнесу. Держкомпідприємництва у 2000 р. нормативно забезпечив діяльність дорадчо-консультативного органу при місцевих органах виконавчої влади – Координаційної ради з питань розвитку підприємництва, до складу якої на паритетних засадах входять представники громадськості та органів місцевої влади. Певним здобутком Держкомпідприємництва стала заснована Громадська колегія, яка стала дієвим партнером бізнес-громади та органу виконавчої влади. Нині до складу Громадської колегії входять 65 лідерів найпотужніших всеукраїнських громадських об'єднань підприємців.

За даними Національної доповіді «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні» завдяки ініціативі членів Громадської колегії при Держкомпідприємництва «запрацював механізм реального обговорення проблем малого та середнього бізнесу у форматі Громадських слухань або Громадських консультацій» [8]. Цей висновок абсолютно точно відображає реальний стан можливостей громадських об'єднань впливати на владу у обстоюванні своїх інтересів, оскільки основними формами активності галузевих громадських організацій залишаються конференції, семінари, засідання круглих столів з актуальних проблем розвитку малої економіки, участь у різних представницьких структурах при органах виконавчої влади, громадських слуханнях тощо. І хоча цей формат роботи громадських об'єднань надає певні можливості спільноті малого бізнесу обстоювати порушення законних прав та інтересів як окремого підприємця, так і групи підприємців, інколи здійснювати превентивні заходи з цих питань – до ефективних важелів впливу на владу їх зарахувати неможливо.

Сподівання щодо саморозвитку малого підприємництва в Україні зруйновано у суспільній свідомості економічними «досягненнями», що характеризують його реальний стан, який регресує майже 10 років поспіль. Слабкі економічні позиції підприємств малої економіки, домінування в їх видовій структурі дрібнотоварних форм підприємницької діяльності є основою нечисленних на загальнонаціональному рівні

реально активних об'єднань представників малого бізнесу. Структурованість їх є умовною. Через фрагметарність малої бізнес-спільноти відсутня система її громадського представництва, тому вони в різній композиції абсорбовані більшими асоційованими об'єднаннями підприємців.

На наше переконання, панування думки, що громадська організація підприємців, до складу якої входять представники великого, середнього і малого бізнесу, буде послідовно та системно обстоювати економічні інтереси малих підприємців є суперечливим. Поведінка суб'єктів господарювання орієнтована лише на *власне* отримання максимально можливого прибутку, яка в системі суспільних інтересів детермінує власні егоїстичні економічні інтереси власників підприємств та найманих ними працівників. У дійсності великий бізнес представляє економічні інтереси малого підприємництва опосередковано і лише по відношенню тих дрібних підприємств, які інтегровані великими підприємствами у власний процес виробництва як невід'ємні структурно-технологічні складові. Проблемні питання щодо розвитку малого підприємництва як складової системи вітчизняного підприємництва залишаються поза увагою великого бізнесу. Окремі ефективні галузеві підприємства малого бізнесу є об'єктами економічних інтересів великих підприємств з точки зору відомого механізму «злиття та поглинання», що сприяє росту централізації та концентрації капіталів.

Обґрунтована версія професора Манцурова І. Г. щодо стрімкого росту концентрації великого капіталу в останні роки в українській економіці за рахунок поглинання частки ефективних малих підприємств дає підстави стверджувати, що великий бізнес саме в такий спосіб вирішує економічні проблеми, поглинаючи малий бізнес, який набув цінності. На його думку, «процес концентрації капіталу здійснюється переважно в формі поглинання олігархічним бізнесом малих та середніх підприємств, насамперед таких, результативність менеджменту й ефективність функціонування яких не тільки перевищує галузеві стандарти, а й ефективність великого бізнесу компанії-реципієнта. Мотив такого поглинання обумовлюється тим, що в умовах чинного законодавства в Україні набагато простіше придбати ефективно діюче підприємство, ніж побудувати нове та запровадити на ньому ефективну систему менеджменту» [9, с. 23].

Такого рівня концентрації капіталу неможливо досягнути іншим шляхом, ніж поглинання малого та середнього бізнесу. Це підтверджує, що інтереси великого та малого бізнесу пересікаються тільки тоді, коли умови конкуренції вимагають це від великого бізнесу, водночас лише в одному спрямуванні – за інтересів великого. У такому форматі діють громадські об'єднання великого бізнесу, які традиційно очолюють представники вищих ланок вітчизняного істеблішменту – колишні міністри або народні депутати. Серед шести найуспішніших українських громадських об'єднань представлені асоціації великого бізнесу (див. табл. 1).

У великих асоціативних об'єднаннях громадських організацій присутність малого бізнесу є фрагментарною декорацією, такою ж як і у діяльності Комітету Верховної Ради України з питань промислової політики та підприємництва. Показовим прикладом захисту інтересів підприємств малої економіки цим Комітетом є прийняття рішень щодо

проблем вітчизняного малого підприємництва. В умовах розгортання світової фінансово-економічної кризи Комітет підтримав пропозиції уряду України щодо підтримки підприємств великого бізнесу провідних галузей економіки, що цілком відповідало рефлексії урядів всіх країн світу на виклики кризи. При цьому уряди країн світу не залишили без фінансової підтримки в умовах розгортання кризових процесів і національні системи малого підприємництва, фінансово підтримавши їх з державного бюджету.

Урядові програми, прийняті на 2009-2010 рр. у країнах, де існують державні органи влади, відповідальні на практиці за розвиток малої економіки, де існує ефективна інфраструктура громадських об'єднань малого бізнесу та лобістських структур, значні за обсягами фінансової підтримки. Єдиний уряд серед європейських країн, який проігнорував надання бюджетної допомоги сфері національного малого бізнесу в умовах розгортання економічної та фінансової світової кризи, став уряд України. При цьому і Держкомпідприємництва і Комітет з питань промислової політики і підприємництва ВР України діяли за принципом «мовчазної згоди» щодо фінансово-ресурсної підтримки вітчизняного малого підприємництва.

Таблиця 1. Шість найефективніших галузевих асоціацій [5]

Асоціація	Керівник асоціації	Статус лідера	Досягнення
Асоціація підприємств чорної металургії «УкрМет»	Президент Анатолій Голубченко	Екс-міністр промполітики, депутат II скликання, екс-перший віце-прем'єр-міністр	Лобіювання інтересів українських металургів за кордоном, переговори по зниженню тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом, зниження цінової надбавки
Асоціація «СОВАТ»	Президент В'ячеслав Сокерчак	Народний депутат II і III скликань	Уведення змішаного оподаткування тютюнових виробів, скорочення нелегального виробництва алкогольних напоїв
Українська аграрна конфедерація	Президент Леонід Козаченко	Екс- віце-прем'єр-міністр	Скасування заборони експорту соняшникової олії, скасування імпорту м'яса за зниженими цінами
Союз хіміків України	Президент Олексій Голубов	Екс- заступник міністра промполітики	Уведення антидемпінгового мита на російську аміачну селітру, скасування квотування експорту добрив
Асоціація українських банків	Президент Олександр Сугоняко	Народний депутат I скликання	Обстоювання інтересів банків щодо розрахунку регулятивного капіталу, спрощення процедури реєстрації; довгий час стримувала відкриття філій іноземних банків
Всеукраїнська Асоціація автомобільних імпортерів і дилерів	Директор Станіслав Щербина	Президент компанії «Дженерал Моторс Україна»	Зниження мита на ввезення авто, введення норм Євро 2,3, встановлення загороджувальних податків, які забороняють ввезення авто віком більш ніж 8 років.

Зрозуміло, що паритетна реакція українського бюджету щодо світових програм підтримки малого бізнесу за умов слабкої економіки неможлива. Обмежені можливості транзитивних економік багато у чому роблять схожими проблеми становлення, підтримки та розвитку малого підприємництва у національних системах господарювання. Проте абсолютне виключення сфери малого підприємництва з поля уваги українського істеблішменту у кризових процесах не має пояснень.

Наприклад, в Росії у 2009 р. обсяг фінансування програм підтримки малого та середнього бізнесу досягнув 40,5 млрд рублів (приблизно 12,6 млрд грн.), при цьому з федерального бюджету надійшло 10,5 млрд рублів і ще 30 млрд рублів по лінії Внєшекономбанку Росії [10]. Крім цього, російський уряд прийняв рішення надати гранти не менш ніж 20 тис. підприємств малого бізнесу для підтримки стартових умов нових проектів у розмірі 200 – 300 тис. рублів на кожного.

В Україні були здійснені протилежні світовим заходи щодо допомоги малому бізнесу у подоланні наслідків світової фінансово-економічної кризи. Хоча міністр економіки України визначив систему вітчизняної малої економіки як «третій пріоритет» у антикризових програмах діяльності уряду, конкретні заходи уряд звів до наступних: «спрощенню вимог та процедур при відкритті та закритті бізнесу; скороченню переліку видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, та запровадження для окремих видів діяльності безстрокового терміну дії ліцензії; суттєвому скороченню та визначенню вичерпного переліку документів дозвільного характеру; розширенню практики відшкодування відсоткових ставок за кредитами, що надаються суб'єктам малого та середнього бізнесу, з метою стимулювання створення нових робочих місць, реалізації інвестиційних проектів; зменшенню витрат для малого бізнесу у сфері торгівлі та надання послуг [12]. Обсяг фінансової підтримки малого підприємництва на 2009 р. уряд встановив у розмірі 400 тис. грн., тобто по 15 тис. грн. на кожну область, який профінансував менш ніж на 50%.

Висновки. Аналіз заходів підтримки малого підприємництва, що пропонує український Уряд за погодженням Комітету ВР України з питань промислової політики та підприємництва і Держкомпідприємництва, полягає у тому, що бюджетної підтримки мале підприємництво не отримує ні за яких обставин, тому шляхи фінансового порятунку малі підприємці мають знаходити самі і сподіватися на появу адекватних їх викликам регуляторних нормативних господарських актів.

Нині малий бізнес за умов слабкого економічного стану не спроможний до самоорганізації, яка би сприяла формуванню системи захисту та лобіювання його загальних видових інтересів як складової підприємницького сектора та особливих інтересів у галузевому розрізі підприємницької діяльності. Обмеженість малого бізнесу щодо громадської самоідентифікації секторальних економічних інтересів можна вирішити лише за умови державної регуляції цих питань у форматі закону про лобіювання. Для груп лобіювання інтересів підприємств малої економіки в структурі органів державної влади слід визначити конкретно адресні правила та порядки щодо ведення такої діяльності, преференційовані за характером та з врахуванням за змістом усіх дивергованих економічних інтересів малого бізнесу . Без цього принципового підходу в унормуванні

питань щодо створення лобістських структур впливу малого підприємництва на владу, вони ніколи не стануть такою впливовою силою в суспільстві, як це сформувалося у провідних країнах світу.

Ефективні громадські об'єднання відіграють роль лише тоді, коли існують сильні державні інститути захисту економічних інтересів суб'єктів господарювання і в органах виконавчої влади, і у вищому законодавчому інституті влади, від яких залежить прийняття цільових програм розвитку малого підприємництва та перманентне забезпечення їх бюджетною підтримкою. Доки в українському суспільстві не відбудуться зрушення такого характеру, бюджет держави буде «працювати» лише на інтереси олігархічного великого бізнесу за межами цивілізованого лобізму.

Література:

1. Світовий банк та Міжнародна фінансова корпорація «Doing Business 2008».[Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEEXTN/Resources/ BusinessEnvironmentSurveyReport_2007_Eng.pdf

2. Зяблюк Н. Г. Лоббизм в США как политический інститут. США. Экономика. Политика. Идеология.–1995.–№ 1

3. Рада національних асоціацій товаровиробників при КМУ. [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://www.rnat.org.ua/associations

4. Рада підприємців при Кабінеті Міністрів України. [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://www.radakmu.org.ua/.

5. Український діловий тижневик «Контракти». [Електронний ресурс] / – Режим доступу: http://www.kontrakty.com.ua/show/ukr/print_article/11030/ 40200811030.html

6. Лужанська Т.П., Пугачов М.І. Підвищення спроможності галузевих громадських об'єднань як перспектива вдосконалення взаємодії влади і бізнесу в Україні. [Електронний ресурс] / – Режим доступу :http://www.un.org.ua /brc/ua_wdp_src/publ_NGOs.pdf

7. Жаліло Я. Економічний діалог як засіб суспільної консолідації в процесі соціально економічного розвитку України. Національний інститут стратегічних досліджень // Стратегічні пріоритети – 2007. – №1(2).

8. Національна доповідь «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні» К.О.Ващенко, З.С.Варналій, В.Є.Воротін, В.М.Геєць, Е.М.Кужель О.В.Лібанова та ін. – К.: Держкомпідприємництво, 2008. – 180 с.

9. Манцуров І. Г.Статистичний аналіз поглинання малого бізнесу великим в Україні. Вісник КНТЕУ, 2008, № 6

10.Портал информационной поддержки малого и среднего производственного бизнеса. [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.subcontract.ru/Docum /DocumShow_DocumID_877.html.

11.Turin Round Table on the Impact of the Global Crisis on SME & Entrepreneurship Financing and Policy Responses. [Електронний ресурс] / – Режим доступу : http://www.oecd.org/dataoecd/37/4/42514259.pdf

12.Міністерство економіки України. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=131718.